

Razmišljanja in razpravljanja – Reflections and Discussions

O takih in drugačnih zlorabah

Z veliko zamudo (vzrok je bila priprava obsežne monografije o Mežiški dolini in območju Dravograda med leti 1941–1945) odgovarjam na kritiko zgodbe o Milovanu Ilichu - Kostji (Aljoši), ene od desetih »zgodb« iz moje knjige *Koroške vojne zgodbe*, ki je zbudila pozornost kolegice zgodovinarke dr. Mateje Jeraj, objavljena pa je bila v drugi številki *Prispevkov za novejšo zgodovino* 2018. Moram pa istočasno pripomniti, da sem po svoje vesel, da je vsaj eno moje delo kot zgodovinarja, ki deluje na slovenskem obrobju, našlo odmev v strokovni javnosti, četudi negativen. Menim, da bi si, še kakšnega pozitivnega, zaslužila tudi druga moja dela.

Kolegica Jeraj mi je pripisala neverjetne stvari. Da naj bi Ilica, po njenem političnega zapornika in žrtev dveh totalitarizmov, nacizma in komunizma, kot človeka moralno obsodil in osebno diskreditiral, zato naj bi v virih namerno iskal same take navedbe, ki ga prikazujejo v najslabši luči: kot izdajalca, provokatorja v zaporu in še kot neznačajnega lažnivca. Da sem s tem namenom zlorabljal arhivsko gradivo bivše OZNE (UDBE), kar je zame kot dolgoletnega zgodovinarja seveda huda obtožba. Daje me torej na isto raven z raznimi pisci – nezgodovinarji, o katerih tudi sam nimam najboljšega mnenja. Nikoli nisem počel česa takega in nikoli nisem želel biti s svojim pisanjem nikomur všečen, o čemer se lahko prepriča vsak, ki je prebral tudi druga moja dela, ne le ene same zgodbe. Moj cilj je bil vedno le zgodovinska resnica, pa če je komu še tako neprijetna. Zaradi tega sem že imel težave, tako z leve kot z desne.

Milovana Ilica nikoli v življenju nisem srečal. Prav tako tudi ne njegovih treh otrok, zato nimam nobenih razlogov, da bi bil do kogarkoli od njih pristranski. Se mi je pa njegova zgodba, ki sem jo, po koščkih, slišal že pred mnogo leti, včasih kaj prebral v zapisanih spominih ali v partizanskih in posebej v gestapovskih dokumentih, zdela nenavadno zavita in zato tem bolj zanimiva. Ko sem v arhivu dobil še njegov dosje, iz katerega sem izvedel mnoge nove podrobnosti ter tudi to, da je bil po vojni obsojen in zaprt, česar dotlej nisem vedel (tudi koroški partizani, s katerimi sem sodeloval, mi o tem niso govorili), sem sklenil, da jo obelodanim. Ali je lahko kakšna zgodba še bolj zavita, sem se vprašal: predvojni skojevec (starejši brat bolj znanega Bojana Ilica) in medvojni komunist, prostovoljec jugoslovanske vojske v aprilski vojni leta 1941, partizan od leta 1942, vodja partizanske »tehnike« (majhne ilegalne tiskarne), ki so ga zajeli gestapovski izvidniki (»raztrganci«), nato pa je bil po dolgotrajnih zaslišanjih,

na katerih je na gestapovce očitno naredil dober vtis, sprejet v službo kot prevajalec in kmalu tudi kot preiskovalec na gestapovsko centralo za Koroško v Celovcu, od koder je na skrivaj ponovno navezal stike s partizani in jih obveščal, dokler ga niso odkrili in poslali v taborišče, ki ga je preživel, po vojni zaradi svoje vloge na gestapu obsojen na dosmrtno ječo, a relativno hitro izpuščen, imel je dobre službe, a ga je zasledovala tudi UDBA. Kronski dokaz torej, da zgodovina nikoli ni bila črno-bela, ampak je imela vedno različne barvne odtenke; da se je isti človek lahko v vojnih in povojnih časih znašel v zelo različnih vlogah: pozitivnih in negativnih.

Da sem se skušal karseda vživeti v njegov položaj in imeti razumevanje zanj, sem izrazil kar na nekaj mestih v besedilu zgodbe, ki jih ne bom navajal podrobno, saj jih bo pozoren in neobremenjen bralec hitro opazil. Že s prvim stavkom uvoda (»Ni dano vsem, da bi iz vojne izšli kot heroji.«). Na ironično pripombo kolegice zgodovinarke, kaj se je sploh mogoče naučiti iz njegove zgodbe, pa odgovarjam zlasti z drugim podnaslovom, ki ga vsekakor dajem bralcem v razmislek: ali je z zločinskim sistemom mogoče pošteno sodelovanje, ne da bi si tisti, ki sodeluje, sam pri tem umazal roke. Slednjega sem na osnovi njegovega primera namerno postavil vsem tistim, ne tako redkim Slovincem, ki še danes mislijo, da bi kot narod veliko bolje prišli skozi vojno in okupacijo, če bi se okupatorju kar prilagodili in se ne bi upirali.

Kaj bi lahko sploh storil ob zajetju, sem se vprašal, saj sam proti večjemu številu dobro oboroženih gestapovcev in gestapovskih izvidnikov (večina od njih je bila žal Slovencev) ni imel nobenih možnosti. Da so po vojni o njegovem primeru (kot tudi o drugih podobnih – kar sem tudi poudaril) krožila različna sumničenja, govorice, konstrukti in zamere kot kolateralna škoda, ki jo je vojna, kakršna je bila, nujno morala pustiti za sabo – s tem sem mislil predvsem na okoliščine njegovega zajetja, ki so bile res take, da so nepoučenim ljudem, ki niso prebrali gestapovskih poročil, še do danes dajale misliti, da je Ilich delal za gestapo že kot partizan. Teden dni pred tem je namreč govoril pripadnikom osebja tehnike, da bodo 4. septembra (1943) praznovali njegov god na partizanski Roženičnikovi domačiji, po domače pri Piku v Javorju pri Črni na Koroškem, ki je bila pomembna javka, kar je ob dejstvu, da so se istočasno s prihodom dela osebja tehnike tam pojavili tudi gestapovci in ga aretirali, dajalo misliti, da je bil dogovorjen z njimi in da je vse svoje osebe namerno hotel zvleči v gestapovsko past (saj je, kot so se po dogodku spomnili in mu očitali, bolj pogosto, kot bi smel, in brez spremstva hodil iz bunkerja). Da so njega aretirali le »pro forma«, kot svojega skrivnega sodelavca. Aretirali so tudi omenjeno družino, ki je, kot je avtorju povedala njena članica, pred kratkim umrla, a še pri 97 letih zelo vitalna Ivanka (poročena Plešnik), morala v svoji kuhinji sedeti na tleh in je bila zastražena, on sam pa je z gestapovci sedel za mizo, dali so mu jesti in piti iz njihove shrambe ter cigarete, z njimi je govoril po nemško in obremenjeval družino. V njegovo dobro sem torej obširno, na osnovi gestapovskih poročil o tem dogodku, ki so zelo podrobna (in ne govoric, kot mi očita kolegica!), opisal zgodbo, kako je gestapo izvedel za godovanje, in samo zajetje. Mislim, da sem po vsem tem taka sumničenja in govorice razblinil, za kar bi mi bil lahko kdo kvečjemu hvaležen. Kot tudi za predhoden opis njegove dejavnosti kot partizana in

kot vodje tehnike, ki je bila uspešna. Mimogrede, manj znano je, da je Ilich tudi avtor znane priredbe španske pesmi *Asturiana* (*Kam greš pa ti, črnolaska*), ki so jo, spet v prirejeni verziji, kjer je namesto besede »komunist« zapisano »partizan«, zelo radi prepevali partizani. Bil je tudi na pokrajinski konferenci KPS za Štajersko v Dešnu pri Moravčah 18. in 19. februarja 1943 in zapisnikar na prvi konferenci okrožnega komiteja KPS za koroško okrožje 12. maja 1943, imenovani tudi »belopeška konferenca« (na zapisniku podpisan kot Kosta Iljić).

Toda iz predvojnega skojevca in zavednega medvojnega komuniste se je, izvorno res po nesrečnem naključju, in ne po svoji volji, kmalu prelevil v uslužbenca gestapa, s plačo in dodatki ter možnostjo napredovanja. Torej izstopil iz partizanskega v civilno življenje, medtem ko so njegovi soborci še naprej trpeli in umirali po gozdovih, in se v tem času celo oženil. Tu se naravnost čudim ravnodušnosti kolegice, ki se ji dejstvo, da je bil Ilich »nekaj časa v službi gestapa«, ne zdi nič spornega. Seveda pri tem zamolči, da je bil tudi preiskovalec, ne le prevajalec. Gestapo vendar ni bil kakšna humanitarna, ampak zločinska organizacija, kot taka tudi prepoznana na nürnberškem procesu, kar sicer ne pomeni, da so bili vsi gestapovci avtomatično proglašeni za zločince in tako tudi obsojeni, ampak je bilo treba še vsakemu posebej dokazovati krivdo na procesih, če je do njih sploh prišlo. Gestapo tudi ni bil tako naiven, da bi kar tako dopustil vdor osvobodilnega gibanja vase; torej se je Ilich moral za tako službo pokazati več kot stoddostno zanesljiv, kar je hočeš nočeš pomenilo izdati vse, kar je vedel, opraviti še pred podpisom pristopne izjave razna nečedna dejanja (provociranje sozapornikov in poročanje), na osnovi česar so ga kot takega tudi ocenili. To nam pove že zdrava logika in ni treba niti brati kekega povojnega zapisnika o zaslišanju pred UDBO, z, po mnenju kolegice, njegovimi »izsiljenimi izjavami« pa tudi, kot pravi, izjavami »ustrahovanih prič«. Po vojni je Ilich seveda dajal izjave, da je k temu pripomoglo zgolj njegovo briljantno znanje nemščine. Tudi svojo vlogo preiskovalca je zamolčal, poudarjal je le svojo vlogo prevajalca pri »manj pomembnih zadevah«.

Obširno sem opisal tudi Ilichovo ilegalno sodelovanje s partizani po tem, ko je postal uslužbenec gestapovske centrale, dokler ga niso odkrili in ga poslali v taborišče, od koder se je tri dni po dejanskem koncu vojne že vrnil (mimogrede: hčerki z omenjene kmetije, Ivanka in Jožefa, sta za pot iz Ravensbrücka domov potrebovali kar dva meseca). To poudarjam zato, ker se njegovi sorodniki, s katerimi sem si svojčas dopisoval, in tudi kolegica Jeraj zgražajo nad mojo trditvijo, da je imel srečo. Pa še kakšno, že s tem, ko ga je njegov šef Johann Sellak po preiskavi namesto takoj pred puške, pod giljotino ali na vešala (kar je bila vedno običajna usoda odkritih vohunov) poslal v taborišče, in ga zato tudi na sodnem procesu dva meseca pred koncem vojne, kjer so bili drugoobtoženi, osem po številu, obsojeni na smrt, ni bilo, čeprav je bil prvoobtoženi. Res pa je, da potem zaradi razmer ob bližajočem se koncu vojne tudi drugi obsojenci niso bili kaznovani in so vojno preživeli. Povedal sem tudi, da je partizane korektno obveščal in jih ni zavajal, tu in tam je koga tudi rešil; po lastni izjavi je kako pismo s problematično vsebino tudi uničil. Tudi v, po mnenju sorodnikov in kolegice, najbolj »spornem« delu moje »zgodbe«, tam, kjer navajam navedbe UDBE

o njegovem zasledovanju, sem večkrat izrazil cinizem nad UDBO ob takem početju. Je pa bila njegova vloga na gestapu vsekakor problematična. V bistvu je vsaka vohunska dejavnost umazan posel, ne glede na plemenitost ciljev, ki jih zasleduje. Omogoča namreč različne manipulacije in zlorabe, kar se lepo vidi iz spodaj naštetih primerov. Te problematičnosti njegove vloge so se očitno zavedali tudi koroški partizani, sicer bi bili njegov primer ob možnostih, ki so jih imeli (dolga leta so izdajali svojo revijo, *Vestnik koroških partizanov*), že zdavnaj ovekovečili; pa ga niso nikoli.

Mogoče pa je ob njegovem izvzetju iz procesa razmišljati tudi drugače: kaj pa, če ga je Sellak poslal v taborišče kot vohuna? Tudi tam je imel gestapo vohune med jetniki, kar je znano. Vprašanje je le, ali so po vojni sumili prave. Takšnih dokazov zanj seveda ni, lahko pa do tega pridemo po logičnem sklepanju. Ne verjamem, da bi bil gestapovec takega formata, kot je bil Sellak, milosten do nekoga, ki je zlorabil njegovo zaupanje. Že zaradi šefov, ki so bdeli tudi nad njim. Tudi sam moram tu po temeljitem premisleku korigirati svojo izjavo, zapisano v knjigi, da ga je morda »celo hote« rešil. Končno, le zakaj bi ga? S tako obremenjenim, tako rekoč z vrvjo na vratu, je bilo vendar lahko upravljati. Kaj takega si je nedvomno mislil o njem tudi bivši gorenjski partizan Vidmar, ko ga je v taborišču prepoznal kot sodelujočega pri njegovem zaslišanju na gestapu (Ilich mu je takrat po ukazu zasliševalca primazal dve klofuti), se zagnal vanj in mu zbil očala.

Normalno je torej, da sem bil do nekaterih njegovih dejanj kritičen, se celo zgražal nad njimi, jih imel in jih še vedno imam za moralno zavržna, kar sem v besedilu tudi odkrito povedal. Ne nazadnje ga je, kar zadeva njegov značaj, v ne preveč lepi luči v svojem delu *Moji edini, ki jo ljubim*, romanu o prvi ljubezni partizanskega pesnika in narodnega heroja Karla Destovnika - Kajuha, ki je izšel leta 2008, orisal že pisatelj Ivan Sivec. V isti sapi pa sem tudi relativiziral njegovo obsodbo in visoko kazen, ki jo je dobil, glede na njegovega omenjenega gestapovskega šefa Sellaka, ki se mu po vojni, razen da je bil več kot dve leti v preiskavi, ni nič zgodilo, čeprav je bil posredno odgovoren tudi za 13 obglavljenih koroških Slovencev aprila 1943 in za druga zločinska dejanja. Pa še UDBA je v času, ko je potekala preiskava proti Ilichu (kolikšna dvoličnost!), razmišljala, kako bi navezala stike z njim in ga uporabila kot svojega vohuna na Koroškem. A vendar je že s tem, ko je privolil v to, da bo provociral sozapravnike (vsaj en tak primer je izpričan tudi v poveljih spominih, in ne le v Ilichovem morebitnem »izsiljenem priznanju«), da je tudi kot prevajalec denunciral gestapu partizanske voditelje na Koroškem, ki jih je našel v dokumentih (konkretno Karla Prušnika - Gašperja), in da je privolil v to, da bo tudi preiskovalec, prestopil mejo kolaboracije, ki bi jo bilo še mogoče tolerirati. Skušajmo se samo živeti v kožo preproste, verne kmečke gospodinje (Klavževe iz Javorja), nevajene različnih zvijač, ki je dajala hrano partizanom, ker so se ji, lačni in preganjani, smilili, potem pa so jo čez nekaj časa aretirali in dali gestapu v preiskavo, kjer jo je dobil v roke človek, ki je še malo prej kot partizan z drugimi jedel z njene mize, in ji ravno to očital! Ali je lahko še kaj bolj sprevrženega? Sam se je pred gestapom že opravičil, si kupil življenje »ob tisočih ustreljenih talcih«, kot mu je očital poveljni zasliševalec, med njimi je bil tudi njegov

mlajši brat Bojan. Morda je to, kar je počel, res počel »s figo v žepu«, da bi se prikrival, toda kako je lahko tak preprost človek to zaznal? Zanj je bil pač oduren gestapovec, ki kriči nanj, ga zmerja in izsiljuje priznanja od njega.

Da je bil politični zapornik, žrtev dveh totalitarnih sistemov, v osnovi morda drži, vendar ne smemo pozabiti, da je bil v primeru prvega, nacizma, tudi sostorilec. Kot takega ga je obravnavalo tudi povojno sodstvo. Kolegica Jeraj ga skuša stlačiti v okvir političnih sodb dahavcem, ki so se res dogajale v istem času (1948) in imajo z njegovim primerom res nekatere skupne značilnosti, toda njemu niso sodili skupaj z njimi, ampak skupaj z gestapovcem Johannom Korado. Tega so obsodili na smrt in ga menda tudi dejansko usmrtili, Ilichu pa so kot olajševalno okoliščino upoštevali njegovo dejavnost v korist osvobodilnega gibanja. Spada torej v sklop povsem drugih procesov, ki jih je bilo tudi kar nekaj – proti okupatorjem in njihovim domačim sodelavcem. Razlika z dahavci je, da so njim »prilepili« sodelovanje z gestapom, on pa je bil dejansko devet mesecev v gestapovski službi. Toda sodili mu niso zgolj zaradi pripadnosti gestapu, ampak zaradi konkretnih dejanj. Tudi demokratične ali vsaj na videz demokratične države, kot na primer sosednja republika Avstrija, so taka dejanja sankcionirale. Provizorična avstrijska vlada je pod vodstvom dr. Karla Rennerja kmalu po vojni sprejela ustavni zakon o vojnih zločinih (KVB – Kriegsverbrechergesetzt). Vsaj en tak primer, ko je nekdo (pod prisilo) denunciral in povzročil aretacije večjega števila ljudi in ga je po vojni za to obsodilo avstrijsko »Ljudsko sodišče«, navajam tudi sam v eni izmed zgodb.

Marsikateri človek kdaj v življenju naredi kako usodno napako, doživi tudi kakšen usoden zdrs in po človeški plati je do neke mere celo mogoče razumeti, da ga skuša na različne načine prikriti ali opravičiti. Prvi način je, da skuša vse skupaj pozabiti in potlačiti v podzavest; o tem ne govori in tudi ne želi, da ga kdo spominja na to. Drugi način, ki ga je ubral Ilich, pa je, da je po tem, ko je bilo konec nevarnosti, precej lahko tno kazal s prstom na druge podobne primere, ne da bi upošteval, da je enako ravnal tudi sam. Gre za primere Mirka Demšarja, Jožeta Gutovnika, Alojza Skoka, Franca Potočnika in še koga. Tretji način, tudi značilen za Ilichu, je, da si izmisliš kako zgodbo in jo ponavljaš tako dolgo, da celo sam začneš verjeti vanjo. Toda naloga zgodovinarjev je ugotoviti resnico, ne pa da se celo sami identificiramo s kako tako zgodbo, kar je očitno storila kolegica Jeraj. To je zgodba o izdaji tehnike, ki jo je ponujal že povojnemu zasliševalcu, a jo je hitro umaknil, jo je pa obnovil pozneje, jo zapisal v svojem povojnem spominskem zapisu, povedal raziskovalcu in piscu o koroških partizanskih tehnikah Bogdanu Žolnirju, kar je žal slednji povzel, ne da bi poznal gestapovska poročila o dogodku in knjigo Ludvika Drofelnika, poznejšega patra kapucinskega reda. Ravno slednji je bil tisti »naivni mladenič«, ki jim je nenamerno izdal datum in kraj Ilichovega godovanja, kar je posredno pripomoglo k Ilichovi aretaciji in odkritju tehnike. Kolegica mi očita, da sem v tem primeru pristransko izbral in presodil pričevanja; da nisem do konca raziskal namigov o tem, da bi lahko tehniko izdal tudi kdo drug. Mislim, da je tu zelo pogrešila. Zgodba, da je tehniko izdal Stanko Rihter(š)ič, Ilichov znanec iz Maribora, ki je prišel v koroški bataljon in se predhodno zadrževal pri Ilichu

v lovski koči pol ure od tehnike, ki so jo šele gradili (v katero nikoli ni vstopil in nasploh kot nedomačin ni poznal terena), ima namreč majhno pomanjkljivost: nobenega vira ni, da bi bil Rihter(š)ič tisti, ki bi se po pobegu iz bataljona, kar je storil že po enem dnevu, kdaj koli srečal s temi gestapovci na terenu in jim povedal zanj. Se je pa z njimi srečal omenjeni Drofelnik, kar je znano sedaj, ko sem sam proučil gestapovska poročila. Srečanje in nadaljnje dogajanje v zvezi s tem opisuje tudi sam v knjigi *Die ersehnte Zukunft*, čeprav je nekatere podrobnosti očitno pozabil. Ta je lahko vedel za godovanje in tudi natančen dan in uro, saj je bila pri njem doma javka za tehniko, njegov polbrat Alojz Potočnik - Evgen (pozneje likvidiran na Pohorju) je bil pripadnik njenega osebja in je vsak dan prihajal na javko (domov) ter domačim, nejevoljen, to tudi povedal, polsestra Julijana Potočnik, zaposlena v Mariboru, pa je ob prostih dnevih prihajala domov in prinašala vse potrebno za tehniko. Ravno ona je pripeljala iz Maribora Stanka Rihter(š)iča. Naj mi kolegica še kako očita izjavo, jo ponavljam še enkrat: zgodba o Rihter(š)ičevi izdaji je konstrukt, ki ne vzdrži resne presoje, Ilich si jo je, da bi opravičil svojo – res prisilno – izdajo, enostavno izmislil. Drugo možnost, namreč da jo je lahko izdal tudi kmet Kompan, v čigar gozdu je tehnika bila (enkrat je bil celo v njej in je torej vedel zanj), pa lahko ovržem z naslednjim: če bi jo res izdal Kompan, ali ne bi bilo za gestapovce veliko bolj enostavno, da bi počakali do jutra, ko bi se vreme zjasnilo, vzeli tega kmeta s seboj kot vodiča, mimogrede mobilizirali še kako enoto ali orožnike, obkolili območje in zajeli vseh pet pripadnikov ekipe v spanju, ne pa da so morali izbrati temno, deževno in megljeno noč, si med potjo celo najeti vodiča (le zakaj, če so vedeli za tehniko?) in po tako zaviti poti s težavo priti do cilja, kjer jim je po naključju uspelo zajeti samo vodjo tehnike? Ilichove navedbe, ki jih je ponavljal tudi v preiskavi in pred sodiščem, da so gestapovci že sami vedeli za tehniko; da so ga pravzaprav oni peljali k njej in da so mu govorili, češ »če ti ne boš povedal zanj, bomo mi povedali tebi«, so zelo prozorne; deloma tako opravičuje samega sebe, prevrača krivdo na druge, deloma pa se v tem odražajo tudi triki, ki jih uporablja vsaka podobna obveščevalna služba, o čemer govori tudi sam v eni svojih povojnih izjav. Da jo je moral gestapovcem pokazati, je logično samo po sebi – končno, kaj pa mu je preostalo drugega –, h odkritju njega in tehnike pa je vsekakor pripomogla tudi njegova lastna neprevidnost. O tem se lahko prepričamo tudi iz objavljenega spominskega prispevka njegovega soborca Franca Goloba - Luke. Okoliščine njegovega zajetja dodatno potrjuje tudi že omenjena Ivanka Plešnik. Pove tudi, da je v času, ko je potekal proces proti Ilichu, imela možnost pričati, vendar je bila bolna (posledica taborišča!) in se pričanja ni udeležila. Torej trditev kolegice Jeraj, da so lahko bile priče takrat tudi ustrahovane (od nje bi lahko dobili vsaj kako pisno izjavo, kar bi bil zadetek v polno, saj bi šlo za močno obremenilno pričo; tudi pričevanj ostalih družinskih članov, zlasti sestre Jožefe, ni zaslediti), ne drži povsem. Gotovo organ javnega reda, njegov bivši soborec Janko Kuster - Korošec, ki ga je aretiral, ni mogel biti ustrahovan, tudi ne verjamem česa takega za Julijano Potočnik in za prof. Borisa Misjo (do upokojitve uslužbenec RSNZ), s katerim je sodeloval v Celovcu. Ali pa njegove znanke iz Maribora, ki so takrat, med vojno, zbežale pred njim, ker so vedele,

kakšno vlogo opravlja (nasprotno temu dr. Jeraj trdi, da so mu Mariborčani morda škodovali zgolj iz nekakšne nevoščljivosti). Enako tudi ne verjamem česa takega za Ludvika Drofelnika in njegovo omenjeno knjigo, ki jo je izdal veliko let pozneje v tujini in v nemškem jeziku (sam uporabljam 4. izdajo, ki je izšla v Darmstadtu 1984, njegove vtise o Ilichu navajam v eni izmed opomb), kot tudi ne za običajne spominske zapise, ki so izhajali po vojni v različnih publikacijah (*Koroškem fužinarju*, zborniku *Slovenke v NOB* in druge), kakšnega je napisala tudi oseba, ki ni bila državljan Jugoslavije. Tudi za naše domačine iz ruralnega okolja si upam trditi, da so bili preveč poštene, da bi lagali Bogdanu Žolnirju, ko jih je popisoval za potrebe muzeja in zgodovinske stroke. Omenjam predvsem spomine tistih, ki so se z Ilichom kot preiskovalcem srečevali na gestapu in ki večinoma, milo rečeno, o njem niso odnesli dobrega vtisa. V zgodbi sem navedel tudi pričevanje v njegov prid, drugih pri najboljši volji nisem našel. Toliko o očitku gospe Jeraj, da sem selektivno izbiral pričevanja. Želel bi, da bi jih bilo več, tudi takih, ki bi mu bila naklonjena, a jih žal ni. Narediti pa jih seveda ne morem.

Odločno ugovarjam tudi trditvi kolegice, ki v ponazoritev svoje teze, da sem se osredinil le na njegove značajske lastnosti, navaja moj zapis vtisov gestapovca Hannesa Berložnika o Ilichu: »Poleg tega je zelo inteligenčen in misli, da se bo rešil, če bo kaj izdal. Takšen je videti vodja tehnike, takšni so videti vsi partizani ...« Tudi tu se kolegica zelo moti, ko pravi, da se izjava nanaša na vse partizane, in ne le nanj. Saj ta gestapovec slovenskega rodu vendar ni imel vseh partizanov za inteligentne! To bi bil zanje pač prevelik kompliment, na katerega bi postali pozorni tudi Berložnikovi šefi. Torej se ta, z moje strani poudarjeni del stavka dejansko nanaša izključno na Ilichu, kar zaključni pisec s stavkom v ednini, in ne v množini! Še manj gre dvomiti o oceni, ki jo je zapisal zasliševalec Ivanke in Jožefe Roženičnik, da »njunim izjavam ne gre verjeti, pač pa Ilichovim, ki je podal zares verodostojno izjavo« (v besedilu navajam tudi nemško verzijo zapisa, da ne bo dvoma). Žal verodostojnosti njegovih izjav nisem mogel preveriti, kajti kljub domnevno petnajstim zaslišanjem, ki jih omenja sam, ni od zapisnikov ostal niti listič, medtem ko so se ohranili zapisniki o Ludviku Drofelniku ter obeh hčerah z omenjene kmetije. Pripomba kolegice Jeraj o delovanju »skrivne roke« v tem primeru je njena, in ne kakšen moj »več kot nedostojen namig«, kakršne mi med drugim očita, toda če je bilo karkoli počiščeno, je bilo res temeljito. Brez skrbi, da poznam primere neobstoja arhivov, a v tem primeru naj se kolegica ne čudi, da se vendarle čudim. Torej ni res, kar pravi, da me neobstoj zapisnikov o Ilichovih zasliševanjih ne moti; nasprotno, še kako me moti, le malo bolj pozorno je treba prebrati moj zapis. Če bi jih imeli, bi še bolj natančno vedeli, kaj je izjavil, in bi bilo dvomov še manj. Sicer pa ne razumem, zakaj se toliko ukvarja s tem, saj sem to le bežno omenil.

Da nisem upošteval vseh značilnosti povojnega sodnega postopka, je nenavaden očitek, saj mi menda kot nepravniku tega ne gre zameriti, kajti to je specialnost gospe Jeraj in njene kolegice dr. Jelke Melik, s katero skupaj ustvarjata tovrstno literaturo; slednja je po stroki vendarle pravnica. Sam tudi nisem pravni zgodovinar, ampak le splošni zgodovinar za novejšo zgodovino Koroške (na obeh straneh senžermenske meje). Pri zgodbah tudi nisem izbiral samo takih, ki bi bile zanimive s pravnega

vidika. Ilichova zgodba je morda edina taka, pri drugih gre za drugačno vsebino. Na očitke takratni policiji (UDBI) in njenim metodam, ki so bile nedvomno izjemno krute, odgovarjam, da ne bi rad izkusil na lastni koži, kako danes zaslišuje policija, tako naša kot ameriška na Guantanamo (za slednjo vemo, da uporablja »izredne metode in sredstva«, kar ji je odobril ameriški kongres). Pri obeh pa gre za represivni organ demokratičnega sistema. Težko je soditi, vendar imam glede na vprašanja vtis, da so bili do Iliche še kar prizanesljivi, res pa je, da je na enem od zapisnikov kar 75 vprašanj. Kot nepravnik pa vseeno vem (in mi nima smisla očitati neupoštevanja), da odvetnik za vsakega obsojenca vloži pritožbo, pa naj bo upanja na uspeh še tako malo, ker pač želi izkoristiti vsa pravna sredstva v prid svojega klienta. Tako je bilo, domnevam, tudi v tem primeru; odvetnik je pač moral nekaj napisati, samega dejstva, da je bila pritožba vložena, pa ne bi tako poenostavljeno, kot to počne gospa Jeraj, jemal kot »kronski dokaz« Ilichove nedolžnosti in izsiljenih izjav. Res gradiva o njem nisem iskal še drugje kot v njegovem dosjeju, ker sem pač pričakoval, da je tam vse, a vendar bi o njegovi predčasni izpustitvi iz zaporu v opravičilo moje »nevednosti« navedel le primer Angele Vode, za katero je njena sestra trikrat zaporedoma, v kratkih časovnih presledkih vložila prošnjo za pomilostitev in bila vsakič zavrnjena, potem pa je bila kar nenadoma izpuščena. Tudi Alenka Puhar, ki je dobro proučila njeno življenje, ni mogla do konca razvozlati vzroka te nenadne odločitve v njeno korist. Tisto izjavo oziroma povzetek iz vsebine knjige Angele Vode o slabem življenju po končani zaporni kazni in tudi pripombo o ovaduštvu pa sem navedel v drugi zgodbi in v drugačnem kontekstu, zato ne soglašam s trditvijo kolegice Jeraj, da sem Ilichu pripisal ovaduštvo za UDBO. Nasprotno, ravno dejstvo, da so ga na začetku sicer pridobili, a ni naredil ničesar koristnega zanje, štejem za morebitni vzrok, da njegove zadeve niso enostavno pospravili v predal, kot so navadno naredili v primeru privolitve v sodelovanje, zlasti pa da so ga zasledovali tudi po vrnitvi iz zaporu. Ovaduška poročila sem pač navedel le zato, da bi ljudje, ki tega sistema niso doživeli, imeli boljšo predstavo, kako je ta sistem funkcioniral. Saj menda ne bo danes, v demokraciji, kdo resno jemal na primer zgodbe o očalih in pomivalnem stroju, ob tajkunskih zgodbah, ki jih kar mrgoli, še zlasti, ker je, kot kaže, oboje dobil od podjetja Siemens kot poslovno darilo, in ne kot podkupnino. Mimogrede: kot avtor sem tudi popolnoma suveren v odločitvi, kaj bom izbral in zapisal, in se čudim očitkom kolegice Jeraj in njegovih otrok, češ da to ne sodi v okvir medvojnih zgodb.

Ne razumem, kaj mi hoče kolegica Jeraj povedati ob očitkanju primera Antonije in Alojza Skoka. Da Antonija Skok laže, ko pripoveduje zgodbo o spolnem nadlegovanju (in posledično trpljenju njenega fanta/moža v zaporu, ki naj bi mu botroval Ilich) šele toliko let po vojni, in ne že na procesu proti njemu leta 1948? Ko pa imamo vendar nešteto primerov, ko so si žrtve takšnega nasilja upale o tem spregovoriti šele dolgo po dogodku. Da naj ne verjamem njej, ki naj bi bila njegova žrtev, ampak njemu (ki se povrhu vsega po vojni ob srečanju z njo sploh ni hotel pogovarjati; torej je le moral imeti slabo vest)? In ko Ilich govori o triku – toliko, da ne pove, da je tak trik s Skokovimi sodelavci lahko izvedel kar on sam, ko jih je kot zasliševalec dobil v roke.

Jim torej serviral, da je Skok že vse priznal, ne glede na to, ali je res ali ne, oni pa so mu očitno verjeli, zaradi česar je bil potemtakem Skok res po njegovi krivdi ob borčevski status! Da je pozneje svojo izjavo preklical, je bil le obliž na rano.

Glede očitka kolegice Jeraj o površni omembi njegove sodne rehabilitacije v samostojni Sloveniji, kar bi po njenem moralo predstavljati višek moje zgodbe, pa je moje stališče naslednje: zgodovina in pravo sta dve različni stroki. Če je nekdo čist pred pravom, ker je imel morda dobrega odvetnika, ki ga je opral vsakršne krivde, to ne pomeni, da je čist tudi pred zgodovino. Torej samega dejstva, da je bil nekdo v samostojni Sloveniji rehabilitiran (da je »dobil zadoščenje«), ne bi spet tako poenostavljeno kot kolegica Jeraj jemal kot kronskega dokaza za to, da je bil že kar nedolžen. Obžalujem, da je kot zgodovinarica toliko padla pod vpliv pravne stroke. V Ilichu vidi obtoženca, svojo vlogo pa kot vlogo odvetnice, ki ga mora za vsako ceno braniti. Preveč je tudi pod vtisom teme, ki jo sama obravnava, to so povojni politični procesi, in tudi Ilichov primer vidi skozi prizmo teh procesov, zlasti dahavskih. Ne morem trditi, kako je bilo v Ilichovem primeru, imam pa vtis, da vsa dejstva v zvezi z njim v postopku rehabilitacije, ki je bila izvedena po njegovi smrti, niso bila dana na mizo, zato je sedaj, ko je že bil rehabilitiran, seveda zelo nerodno, če kak zgodovinar prinese na plan drugačne dokaze. Po drugi strani pa je treba upoštevati, da se je pri nas leta 1990 zgodila sprememba sistema: vse, kar je bilo prej prav, je zdaj narobe in obratno. Po mojem so današnja sodišča kar malo preveč radodarna s »popravljanjem krivic«, naj je res šlo za krivice ali ne, ker je pač politični sistem temu naklonjen in imajo za to tudi zakonsko osnovo. Saj je pravo vendar odraz konkretnih družbenih razmer. Ravno tukaj kolegici Jeraj vračam očitek: če mi ona očita, da ne upoštevam značilnosti povojnega obdobja (evforija, shizofrenija in paranoja, kot pravi v svoji davno objavljeni razpravi dr. Dušan Nečak), ji sam očitam, da ne upošteva obdobja po letu 1990 – nastopu demokracije. Nisem videl sklepa sodišča o Ilichovi rehabilitaciji, ker mi sin Bojan, ki mi je prej obljubil, da mi bo poslal dokumente v zvezi z očetom, teh potem ni poslal (toliko o očitku kolegice, da nisem upošteval vseh virov, tudi ne sklepa o rehabilitaciji), vendar predvidevam, da je zapisano, da mu ni bilo nič dokazano. Pa bi bilo kaj dokazati, samo sodišče bi se moralo malo bolj potruditi, a očitno ni imelo interesa.

Menim, da je imel Ilich veliko srečo tudi, da je v času, ko so ljudje zaradi pripadnosti manj pomembnim okupatorjevim službam, kot je bil gestapo, končali v protitankovskih jarkih ali na drugih krajih množičnih pobojev po Sloveniji (tudi v okolici Maribora), vsaj prišel v preiskavo in nazadnje pred sodišče. Zelo nehvaležno je, če kdo misli drugače. Gotovo ga je rešilo to, da je zadnjih sedem mesecev vojne preživel kot taboriščnik in da je bil nekoliko koristen tudi osvobodilnemu gibanju. Ne glede na takratni politični sistem je bil po mojem prepričanju za svoje delovanje gestapo-vskega preiskovalca upravičeno obsojen. Vsekakor pa preostro. Višina kazni nikakor ni bila v sorazmerju s težo njegovih dejanj, kar so pozneje očitno spoznali tudi tisti, ki so odločali o skrajšanju ali nazadnje o opustitvi prestajanja kazni. O tem je odločal Prezidij Ljudske skupščine LRS, pred leti sem bral te zapisnike, marsikomu so prošnjo tudi zavrnil, torej pri pomilostitvah ni šlo kar za avtomatizem – kar vse po vrsti, ob

določenih državnih praznikov –, o čemer nas hoče prepričati kolegica Jeraj. Sicer pa o tem govori že omenjeni primer Angele Vode.

Naj svoje izvajanje sklenem z ugotovitvijo, da smo imeli pri nas hvalabogu tudi veliko pokončnih ljudi. V ponazoritev svoje trditve navajam samo en primer iz svoje okolice: taisti gestapovec Hannes Berložnik, šef gestapovskega oporišča Mislinja, ki je aretiral Iliča, je v enem izmed svojih poročil med drugim zapisal tudi to, da je nekega Mislinjčana nagovarjal, da bi delal za gestapo kot ovađuh (v bistvu je šlo za izsiljevanje, kajti imel je namige, da dotični sodeluje v odporu), pa mu je ta odgovoril: »Raje vidim, da me pošljete v Maribor in da me tam ustrelijo!« Preprost človek, ne »intelektualec, skojevec in komunist«, kot poudarja kolegica Jeraj v Iličovem primeru, pa je raje dal na kocko svoje življenje, kot da bi ovajal rojake. Menim, da bi si taki primeri zaslužili več javne pozornosti.

Marjan Linasi